

ma'lumotlar filtrlanmagan holda bo'lib, bosqichma-bosqich o'zlashtirishi zarur bo'lgan psixologik-reproduktiv bilimlarni erta anglashiga olib kelmoqda.

Yigitlarni oilaviy hayotga tayyorlashda axborot tahdidlaridan himoya qilishning quyidagi imkoniyatlariga e'tibor qaratish o'rinlidir.

- Zararli axborotlardan himoyalansh immunitetini hosil qilish.
- Internet madaniyat, ijtimoiy tarmoqlardagi axloq haqida bilimlar berish.
- irodani shakllantirish ya'ni bolik davridan boshlab mehnat qilishga o'rgatish vatanparvar, sadoqatli axloqiy fazilatlarini o'zida mujassamlashtirish.
- jismoniy sog'lom rivojlanishda sport mashg'ulotlariga jalb qilish.
- yigitlarga kasb tanlash yo'lini ko'rsatib berish.
- Reproductiv salomatlik haqidagi bilimlarini mustahkamlash.
- Yigitlarda zararli media o'yinlar (totalizator, qimor o'yinlari) ta'siriga tushish holatini tushuncha berish.
- Kompyuterga tobelik, mobil o'yinlar va ijtimoiy tarmoqlarning oilaviy hayotga salbiy ta'sirini tushuntirish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Mirziyoyev Sh. M "Milliy tarqiyot yo'limizni qa'tiyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz." Toshkent-"O'zbekiston-2017"
2. Грачев Г.В. Информационно-психологическая безопасность личности: состояние и возможности психологической защиты. М.: Изд-во РАГС, 1998.С.127.
3. I. Saifnazarov, F. Saifnazarova, "Yoshlar va oila – Vatan tayanchi" "Ta'lim nashriyoti" Toshkent-2018
4. V.M.Karimova. Oila psixologiyasi: Darslik. Pedagogika oliygohlari talabalari uchun // Muallif: - T.: "Fan va texnologiya", 2008. - 170 b.
5. Muhammadi Maxdum Shohmurodzoda, Fazluddin Iqroruddin, "Nikoh va oila risolasi" «Movarounnahr» Toshkent- 2004
6. N.U. Najmidinova. Oila tarbiyasida milliy va umuminsoniy axloqiy madaniyatning o'rni /– T.: «Adolat», 2016. 224 b.
7. A. F. Akramova, B. Z. Bilolova, "Oila ensiklopediyasi" Toshkent-2019
8. Abdurazzoqov. N.K. "O'smirlarda axborot-psixologik xavfsizlikni ta'minlashning ijtimoiy-psixologik imkoniyatlari"- Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences- 2021.15-iyun. 433-bet.
9. Sharofitdinov, A, Umidjon, y. (2022). Shaxsiy kamolotda art-terapevtik mashqlar. Журнал Педагогика и психологии в современном образовании, 2(3).
10. Shafieva E.I., Murotmusaev K.B., Yusupova Sh.Sh. Deviant behavior: psychological factors of study. Frontline social sciences and history journal (ISSN – 2752-7018) Volume 02 Issue 03 pages: 32-38 SJIF impact factor (2021: 5. 376) (2022: 5. 561) 32p.

БАДИЙ ТАЛҚИН ЁРДАМИДА ПСИХОЛОГИК ТАҲЛИЛ

Тугалов Исматжон Хатамович

ЎзМУ Жиззах филиали "Ўзбек тили ва адабиёти"
кафедраси катта ўқитувчиси

Аннотация: Мақолада бадий талқинда психологик таҳлил имкониятлари хусусида сўз юритилади. Инсон образини бадий жонлантиришининг энг муҳим омили – биринчи навбатда қаҳрамон ички дунёсини, унинг ҳис ва фикрлари ҳаракатини, онгли ва импульсив тўлғанишларини бадий кашф этишида қўлланиладиган поэтик воситалар тизимидан иборат насрнинг ўзига хос хусусиятлари психологик таҳлил орқали очиб берилади.

Калим сўзлар: *психологик таҳлил, бадиий талқин, қаҳрамон ички дунёси, бадиий кашф этиши, поэтик воситалар, наср.*

Сўз санъати ҳамма даврларда психологик санъатдир. Адабиёт инсонни тўлақонли образ сифатида тасвирлашни бошлаган даврлардан эътиборан, том маънода, бадиий психологизмнинг пайдо бўлганлиги ҳақида сўз юритиш мумкин. Чунки айнан ўша даврлардан бошлаб адабий қаҳрамон ҳатти-ҳаракатларининг асосини ташқи ҳолатлар эмас, балки унинг ички эҳтиёжи – руҳий ҳолати ташкил эта бошлаган эди.

Адабиёт сўз санъати сифатида яралибдики, унинг бош мавзуси инсон ва яна инсон бўлиб келар экан, ёзувчи бадиий маҳорати – тахайюл ва тафаккури имкониятлари инсон образини ҳар томонлама мукаммал яратишга қаратилади. Инсон образини юксалтиришнинг энг муҳим омили – биринчи навбатда унинг ботиний оламини очиб беришдир[1]. Негаки, ташқи олам таъсири ҳам инсон ботинида ўз аксини топади ва бўй кўрсатади. Шу сабабдан ҳам сўз санъати тарихида ўз овозига эга бўлган ҳар қандай ёзувчи инсон руҳиятини бадиий талқин этишнинг турфа хил усул ва воситаларини қўллаган ёки кашф этган. Адабий қаҳрамонлар руҳиятини очиш, хоҳиш-интилишлари ва тутумларининг сабабларини таҳлил этиш орқали китобхон кўнглига йўл топиш ёзувчилар бадиий маҳоратини билдириши шак-шубҳасиз. Инсон шахсияти жумбоғини ечишга уриниш, ҳаёт моҳиятини англашга, шахс руҳиятини тафтиш ва таҳлил қилишга интилиш – адабиётнинг, хусусан, роман жанрининг бош вазифаларидандир[3].

Адабиётшунос А.Б.Есин психологик таҳлилнинг “жамловчи-белгиловчи” (суммарно-обозначающей) шакл билан тўлдиришни таклиф қилади (персонаж фикрлари ва туйғулари ҳақида ички оламда кечаётган ўша жараёнларни қисқача тавсифлаш, белгилаш орқали китобхонга хабар бериш усули)[2].

Психологизм асар муаллифи томонидан қаҳрамон ички дунёсини, унинг ҳис ва фикрлари ҳаракатини, онгли ва импульсив тўлғанишларини бадиий кашф этишда қўлланиладиган поэтик воситалар тизимидан иборат насрнинг ўзига хос хусусиятлари экан, айти пайтда, психологик тавсифда шахснинг индивидуаллаштирилган қирралари устунлик қилади.

Маълумки, ҳар бир ёзувчи ижодида психологик тасвир принциплари индивидуал характер касб этади ва у ўша адиб мансуб бўлган бадиий методнинг ўзига хосликлари билан белгиланади. Ҳолбуки, ёзувчиларга ўз персонажлари ички дунёсини тасвирлашга қўмаклашадиган айрим умумий йўсин ва усуллар мавжуд. Анъанага кўра, руҳий таҳлил усуллари ҳақида гап кетганда, аввало, монолог, қаҳрамонларнинг ҳис-туйғу, кечинма ва фикрларининг муаллиф томонидан баён қилиниши назарда тутилади.

Композицион-ҳикоя қилиш шакллари орасида нафақат персонаж томонидан анланган фикр ва кайфиятлар, балки унинг қалбидаги анланмаган, “ҳар ерда ҳозир нозир” муаллифгагина маълум бўлган ҳаракатларни ҳам етказа оладиган учинчи шахс тилидан ҳикоя қилиш етакчилик қилади. Табиий-ки, бундай ҳикоя орқали инсон ички олами кенгроқ очиб берилади.

Бадиий сўз устаси, реалист ёзувчи Л.Толстой ўз ижодининг моҳияти ҳақида сўз юритар экан, “Асаримнинг қаҳрамони - мен бутун борлиғим билан севган ва ҳамиша гўзал бўлиб келган ҳақиқатдир”, - деб ёзган эди[4]. Ўзига ҳамиша оҳанграбо каби жалб этиб келган буюк даҳо ёзувчи Толстой бадиий ижодининг асосини ҳам ҳақиқат ташкил этади. Ёзувчи ижодидаги реал ҳаётни талқин этишдаги ҳаққонийлик инсон ички оламини тўлақонли талқин этиш орқали очиб берилади.

Л.Толстой қаҳрамонларининг руҳий олами – бу тўлақонли ва атрофлича тасвир этилган оламдир. Ёзувчининг ўзи бир неча бор инсон қалби, ҳис-туйғулари, унинг шахси кўп қиррали эканлиги, бир-бирига мос тушмайдиган ва ҳатто бир-бирини инкор этадиган ўзига хос жиҳатлардан иборат деб таъкидлаган.

Лев Толстой инсон қалбини, руҳий оламини тасвирлар экан, инсон жамият ҳаётидан айро туша олмаслигини, қарама-қаршиликлар, зиддиятлар ҳамиша мавжудлигини, одам ва

олам кураши том маънодаги кураш эканлигини, бу жараёнда инсон ўзининг бор имкониятлари – интеллектуал, ҳиссий, физиологик хусусиятларини ишга солишини очиб беради. Бунга мисол қилиб ёзувчининг “Уч ўлим” ҳикоясини олишимиз мумкин. Ҳикояга талқин учун жалб қилинган манба – уч ўлимдан икkitаси инсоннинг физиологик ўлими бўлса, учинчи ўлим – навқирон қайин дарахтини кесиб аравакаш қабри устига ўрнатилган хочдир. Ёзувчининг маҳорати шундаки, нафақат табиатнинг бир бўлаги инсон, балки табиатнинг ўсимлик олами ҳам Аллоҳ мўъжизаси эканлиги, навқирон қайин ҳали ўсиб забардаст дарахт бўлиши, шовуллаган япроқлари баҳор ва куз кўринишларида ҳаёт мангу эмаслигини, яшаш бахти ва завқи ҳам иноят эканлигини таъкидлагандек бўлади.

Лев Толстойга хос табиатни жонлантириш ва улуғлаш услубини жаҳон адабиётининг етук адиблари ижодида ҳам кузатиш мумкин. Масалан, инглиз адиби У.Уитменнинг юқори пафосда ёзилган лирик прозаси, ўзбек адиблари Миртемир, Тоғай Мурод ижодида табиатнинг жонли манзаралари талқин этилган.

Қалб кечинмаларининг психологик таҳлили юксак бадиий маҳорат билан берилган асарлари сирасига ёзувчининг “Анна Каренина” романи ҳам киради.[5]

“Анна Каренина” романи Лев Толстой бадиий-эстетик концепциясининг бадиий инъикоси сифатида юзага келган асардир. Асар ғоясида ёзувчининг эстетик концепцияси намоён бўлар экан, роман поэтикасида Толстой қарашлари Иван Каренин, Анна Каренина, Владимир Вронский образлари орқали очиб берилади.

“Анна Каренина” романига хос психологик таҳлил ёзувчининг фалсафий қарашларидан келиб чиқиб олиб борилади. Шу сабабдан ҳам Толстой бадиий услуби психологик таҳлилга асосланган бўлса-да, асарда фалсафийлик устувор бўлганлиги сабабли роман тамойили реалистик фалсафий роман деб белгиланади.

Инсон руҳий ҳаётининг нозик қонунларини билиш Толстойга бадиий образлар руҳий ҳолатини яратишда, характерларнинг ўзига хос томонларини очиб беришда жуда қўл келади,- деб таъкидлайди рус танқидчиси Н.Г.Чернишевский. Реалистик тамойилда яратилган образга хос инсон ҳаётини мураккаб, узлуксиз ва давомий жараён сифатида шартлилик даражасида очиб берилиши ва шунга монанд жанрнинг яратилиши дунё адабиёти тарихида Лев Толстойга буюк психолог-адиб деган эътирофни олиб берди.

Бутун дунё Лев Толстойнинг буюк бадиий-эстетик даҳосини тан олди. “Буюк сўз устаси, буюк психолог”,- деб баҳолаган эди ёзувчини Г.Флобер. Толстой даҳосига хос хусусиятлардан яна биттаси қаҳрамон туйғусини очиб бериш маҳоратидир.

“Психологик таҳлил ҳар хил ёзувчилар томонидан турлича амалга оширилиши мумкин: қайсидир бир шоирни қаҳрамон характерини яратиш қизиқтиради; яна бирини эса характерга жамиятдаги ва маиший ҳаётдаги зиддиятли тўқнашувларнинг таъсири жалб этади; учинчиси эса – туйғу ва ҳаракатнинг узвийлигини тасвирлайди; тўртинчиси – ҳис-туйғуни таҳлил этади; граф Толстойни эса психологик жараённинг ўзи, унинг шакллари, унинг қонунлари, аниқ термин билан атайдиган бўлсак қалб диалектикаси қизиқтиради”,- деб ёзган эди Н.Г.Чернишевский.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Грифцов Б. Психология творчества. М.,1978;
2. Есин А. Б. Принципы и приёмы анализа литературного произведения. - М.: Флинта, Наука, 2000;
3. Матёкубов С. Бадиий психологизм қирралари // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2006. №4, Б.72-74;
4. Толстой Л.Н. Анна Каренина. Роман. Собр.соч. в 3-х тт. Т.3. М.,1986;
5. Чернишевский Н.Г. Собр.соч. М.,1987.